

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

Дипломна робота
магістра

з теми: **«КВІТИ УКРАЇНИ У МИСТЕЦТВІ ВІТЧИЗНЯНИХ
ХУДОЖНИКІВ (ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)»**

Виконала:
студентка II курсу, ОМх1-М21 групи,
спеціальності 014 Середня освіта
(Образотворче мистецтво)
Клим Ірина Русланівна

Керівник: **Урсу Н. О.**, доктор
мистецтвознавства, професор

Рецензент: **Гуцул І. А.**, кандидат
мистецтвознавства, доцент

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія та джерельна база досліджень квіtkового малярства.....	8
1.2. Історія виникнення квіtkового натюрморту та його представники.....	16
1.3. Квіtkовий натюрморт у творчості європейських художників.....	27
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА ПРИКЛАДІ МАЛЮВАННЯ КВІTKОВИХ НАТЮРМОРТІВ.....	38
2.1. Художнє сприйняття та його розвиток в учнів на уроках мистецтва у школі.....	38
2.2. Характерні риси українського квіtkового малярства.....	46
2.3. Написання квіtkового натюрморту у техніці голландських художників (копія).....	52
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ З КВІTKОВИМ МАЛЯРСТВОМ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	57
3.1. Використання квіtkових натюрмортів на уроках образотворчого мистецтва.....	57
3.2. Методичні засади постановки експерименту.....	78
3.3. Матеріали педагогічного експерименту: формуючий і констатуючий етапи дослідження.....	81
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

На даному етапі проблема традиційних взаємодій довкілля та людини переросла у глобальну екологічну проблему. Історія людства нерозривно пов'язана з історією природи. У найближчому майбутньому, якщо люди не навчаться дбайливо ставитися до природи, вони занапащать себе. На наш погляд, екологічна освіта має починатися зі шкільного віку, оскільки отримані на цей момент знання можуть згодом перетворитися на тверді переконання.

Натюрморт має складну та давню історію. Натюрморти знайомлять художника з навколишнім світом, дають можливість осмислити століття і співпереживати майстру з його улюбленими мотивами. У натюрморті художник прагне передати барвистість навколишніх предметів обмеженими засобами, прагнучи у кожному мазку відобразити пульс життя, свій настрій, своє бачення навколишнього світу, зростання.

Протягом століть художники використовували навколишні предмети для вираження свого унікального розуміння світу, своїх унікальних думок та інтересів. Кожен творець це виходить по-своєму, і кожен твір індивідуальний.

Натюрморт, як і інші жанри мистецтва, встановив свої традиції та виробив свої канони. Тим не менш, це завжди був жанр, що бореться в деяких жанрових ієрархіях. Йому приділялося мало уваги, мало досліджень, і зазвичай його згадували мимохідь. Період розквіту натюрморту та його забуття мав історичні передумови.

Натюрморт із квітів ніколи не переставав існувати і не міг не жити. Був однією з ниток природи, що пов'язують художників-реалістів із природою, життям та красою. З кожним століттям, приходили майстри натюрморту, у творах яких втілювалися художні ідеали того часу. Характерна для цього історичного періоду своєрідність та виразність пластики, а також індивідуальність окремого живописця. Натюрморт-чудовий спосіб вивчити закономірності форми, освітлення та кольору.

Природна та багатогранна краса рослин привертала увагу як художників, так і любителів мистецтва протягом усього існування картини. Прекрасні квіти

несуть у собі як зовнішню красу, неймовірний аромат, ай чудові картини і містичні сенси, які створили самі художники.

Задовго до того, як він став окремою сферою художньої творчості, натюрморт був невід'ємною частиною кожного великого твору. Натюрморт – найбільш концептуальний жанр образотворчого мистецтва. Зовні безсюжетний, цей жанр є одним із найбільш філософських, що відображає всю різноманітність зав'язків людини зі світом речей. Роль натюрморту в картині ніколи не вичерпувалася простою інформацією, випадковим доповненням до основного матеріалу. Залежно від історичних умов і суспільних вимог предмети більшою чи меншою мірою брали участь у створенні образу, відтіняючи ту чи іншу сторону ідеї. Жан Кальвін вважав, що повсякденні речі мають прихований сенс і що за кожною картиною має бути моральний урок. Предмети, зображені на натюрморті, мають багатозначність: вони наділялися освітнім, релігійним чи іншим змістом.

У натюрморті річ більша за неї саму, оскільки художник сприймає буття як особливу цінність і передає це глядачеві у спілкуванні з твором. В історії мистецтва натюрморту зазвичай відводиться скромна роль на периферії художнього процесу. На перший погляд, цілком виправдано: сюжет, міфологія та історія живопису, портрета, пейзажу ніби більш безпосередньо пов'язані з основними рухами розвитку мистецтва. Однак є епохи, в які з'являються натюрморти. Здатність до узагальнення, іносказання, іносказання, здатність розгадувати таємниці речей, можливість різноманітного перекладу – від поверхово-побутового до приховано-алегоричного робить натюрморт багатofункціональним і багатим за змістом жанром.

Розвиток технологій, різноманітність художніх технік і засобів зумовили появу в сучасному мистецтві квіткових натюрмортів.

Флористика як вид декоративно-прикладного мистецтва та дизайну втілюється у створенні флористичних робіт: букетів, композицій, панно, колажів та подібних робіт із різноманітних природних матеріалів, які можуть бути живими, засушеними, консервованими.

Флористика останнім часом стала дуже широким терміном. Це композиції з живих квітів і засушених рослин, а також фітодизайн (художньо-дизайнерська діяльність, пов'язана з рослинами) і гербарій, розпис квітів, що не виключає аплікації, колажі з квіткового матеріалу, висушеного під пресом, замість фарб і багато іншого.

Квіти – приємний і зручний сюжет для фотографій. Вони є чудовим і тривалим об'єктом для ескізів, і їх відтворювали суто реалістично на ранніх стадіях розвитку натюрморту. Натюрморти з квітами змінювалися протягом століть і набували рис штучної декоративності. Створювалися квіткові натюрморти, в яких можна було нарахувати 20-30 видів нових квітів. Художники складали букети не лише зі справжніх квітів, а й із власної концепції допоміжних малюнків.

Квіти – це чудова метафора людського життя, яке швидкоплинне і швидкоплинне. До квіткових натюрмортів зверталися багато професійних художників і ботаніків, але були серед них і представники інших професій.

Своєрідність жанру натюрморту зумовлює підвищену увагу художника (і глядача) до структури й деталей об'ємів, фактури поверхні предметів. Цілі натюрморту як жанру не зводяться до вираження символіки, до вирішення декоративних завдань або до точної фіксації образотворчого світу, хоча багато в чому ці завдання сприяли виникненню натюрморту і її образам часто притаманна насиченість асоціаціями, світлова декоративність і ілюзорна точність передачі природи. Зображення предметів у натюрморті має самостійне художнє значення; У натюрморті художник може створити насичений, багатошаровий образ зі складним смисловим підтекстом.

Існують різні техніки виконання натюрмортів. Мистецтвознавство знає натюрморти на фресках, в мозаїках, на пергаменті, на дерев'яних основах або металевих пластинах олійними фарбами.

Актуальність теми полягає в тому, що культурне самовизначення відіграє важливу роль у період національно-духовного відродження українського народу. Збереження та дослідження рослинного живопису, особливо робіт місцевих художників, сьогодні має велике значення. У роботі на основі наявних

наукових досліджень дослідників зроблено спробу визначити поняття художнього сприйняття на прикладі квіtkового живопису та простежити це явище на прикладі робіт художниць Катерини Білокур та Тетяни Зарецької.

Об'єкт дослідження – квітки України у малярстві вітчизняних художників.

Предмет дослідження – методика розвитку в школярів художнього сприйняття у процесі написання квіtkових натюрмортів.

Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити особливості та шляхи формування художнього сприйняття на прикладі опанування завдань з квіtkового малярства.

Завдання:

- аналіз мистецтвознавчої літератури з обраної теми;
- дослідження історії виникнення квіtkового натюрморту;
- розкриття поняття «художнє сприйняття» та шляхів його розвитку;
- констатація характерних рис квіtkового малярства;
- визначення характерних особливостей написання квіtkового натюрморту у техніці голландських художників;
- розробка методики, постановка і аналіз експерименту з формування художнього сприйняття у процесі виконання квіtkових натюрмортів на уроках образотворчого мистецтва.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, конкретизація, систематизація й узагальнення досліджуваного матеріалу. Крім того, нами використовувалися бібліографічні методи для пошуку й вивчення досліджуваних матеріалів.

Новизна роботи полягає в спробі визначити і дослідити історіографічну базу квіtkового натюрморту та розкрити процес розвитку художнього сприйняття в учнів на уроках образотворчого мистецтва, пов'язаних з малюванням флористичних натюрмортів.

Практична значимість роботи: матеріали дослідження можна використовувати при викладанні навчальних дисциплін для студентів мистецтвознавців, а саме у курсі «Історії мистецтва України», в процесі

ознайомлення школярів з українським квітковим натюрмортом.

Апробація роботи здійснена в результаті постановки експерименту з учнями школи, а також на II Міжнародній он-лайн науково-практичній конференції «Парадигми мистецької та технологічної освіти: сучасні виклики і проблеми вирішення», яка відбулася 14 жовтня 2022 року на базі факультету мистецтв Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Тема: «Ознайомлення учнів з квітковими натюрмортами українських художників на заняттях з мистецтва в школі».

Стаття на тему: «Психологічні аспекти інноваційної освітньої діяльності на заняттях з образотворчого мистецтва» була представлена на II Міжнародній онлайн конференції.

Логіка дослідження зумовила **структуру** дипломної роботи: вступ, 3 розділи, 9 підрозділів, висновки, список використаних джерел із 62 найменувань, додатків. Загальний обсяг сторінок 99.

Практична частина дипломного дослідження представлена трьома копіями квіткових натюрмортів за художником Амброзиусом Босхартом Старшим.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз мистецтвознавчої літератури з даної теми підтверджує, що тема «Квіти у вітчизняному малярстві» цікавила багатьох науковців. Її аналізом займалися дослідники флористичного живопису Л. Білецька, Н. Голубева, П. Дячук, Е. Коротеєва, Н. Крисько, Г. Логвиненко, Н. Суханова, В. Томашевський, Г. Чорна. Вони вивчали механізми створення художнього образу на основі взаємодії виразних засобів флористики.

Розвитку квіткового натюрморту, як жанру живопису, присвячено чимало наукових досліджень: Ю. Беличко, Б. Віппера, І. Василєва, Н. Данилової, Ю. Філатова та інших, що стали методологічною базою нашого дослідження. Однак тема квіткового і флористичного натюрморту не вичерпана і потребує додаткового дослідження.

Досліджуючи історію виникнення натюрморту, ми виявили, що натюрморт не завжди відповідав загальному розвитку мистецтва. Переживав злети і падіння, часом зовсім сходив зі сцени. На сьогоднішній день натюрморт як вид мистецтва виробив свої відмінні риси та особливості. Натюрморт може мати як самостійне значення, так і бути невід'ємною частиною композиції жанрової картини чи портрета. У творчості голландських і фламандських художників XVII століття натюрморт остаточно утвердився як самостійний жанр живопису. XVII століття це час розквіту натюрморту в Європі. Тоді були створені всі основні його варіанти, і всі тематичні та іконографічні можливості були практично вичерпані.

Зазначимо, що квітковий натюрморт – улюблений жанр багатьох художників. Різноманітність форм і кольорів квітів дає змогу передати багатство природи, її незрівнянну красу.

Отже, натюрморти виражають ставлення людини до навколишнього світу. У ній розкривається розуміння краси, що характеризує митця як людину свого часу.

Задовго до того, як натюрморт став окремою галуззю художньої творчості, він був невід'ємною частиною кожного великого твору. Роль натюрморту в живописі ніколи не обмежувалася простою інформацією,

випадковим доповненням до основного змісту. Залежно від історичних умов і суспільних вимог предмети частково сприяли створенню картини і висвітлювали ту чи іншу сторону ідеї. До того як натюрморт став самостійним жанром, предмети, які оточують людину в повсякденному житті, включалися як атрибути в стародавні картини. Іноді така деталь надавала несподівано глибокого змісту, набувала свого.

Підсумовуючи, ще раз підкреслюємо, що людину завжди цікавила, вабила і захоплювала навколишня дійсність. І тепер через цей прекрасний жанр люди можуть відображати та виражати свою любов, захоплення та обожнювання до навколишнього світу. У натюрморті художник не тільки зображує предмети, а й виражає своє бачення дійсності, вирішуючи різноманітні естетичні завдання.

Розкривши поняття «художнє сприйняття» та шляхи його розвитку, можемо стверджувати, що для того, щоб правильно керувати образотворчою діяльністю дитини, необхідно уявляти, як формується дитячий малюнок в онтогенезі, знати деталі відтворення навколишньої творчості дитини певного віку. Без розуміння вікових нормативних особливостей розвитку малюнків дітей неможливо їх правильно інтерпретувати та оцінювати. Художня діяльність сприяє формуванню зорового образу дитини, засвоєнню образотворчих еталонів, координації перцептивних і рухових дій. Таким чином, вікові особливості дитячого малювання відтворюють не тільки етапи розвитку зорово-просторово-моторних взаємодій, а й рівні сформованості найважливіших психічних функцій і довільної регуляції діяльності дітей.

Завдяки цьому, розвиток сприймання передує образотворчій діяльності і є два уявлення. Збагачує пізнавальний та емоційний досвід учнів у процесі ознайомлення з навколишнім світом, уточнення уявлень на різні теми та явища. Основою образотворчої діяльності є примноження уявлень про навколишній світ.

Аналіз матеріалу показує, що мораль квіткових натюрмортів досить часто зводиться до простого повідомлення про те, що людина повинна завжди пам'ятати про кінець свого життя – смерть, але при цьому не забувати, що в

Раю є вічне життя, куди одного разу потрапивши, людська душа знайде вічне блаженство.

Визначивши характерні особливості написання квіtkового натюрморту у техніці голландських художників, можна підвести підсумок, що голландський натюрморт – це досконале зображення квіtkів, комах та кухонного приладдя. Одним із головних елементів у натюрмортах, було надання кожній квіtkці символічного значення.

Провівши експеримент з формування художнього сприйняття у процесі виконання квіtkових натюрмортів на уроках образотворчого мистецтва сформулюємо основні висновки, що необхідно періодично вносити корективи в планування календаря та уроків образотворчого мистецтва, щоб діти могли проявити себе, свої вміння та знання, використовуючи нестандартні уроки, а саме малювання на природі, походи до музеїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амброзіус Босгарт Старший. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 23.11.2022).
2. Антонович Є.А. Художні техніки у школі : навч. метод. посіб. для вузів 1997. 309 с.
3. Белкіна Е. В., Марчук Ж. С. Образотворче мистецтво : Підручник для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. Київ : 2006. 208 с.
4. Білокур Катерина Василівна. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.11.2022).
5. Білецький П. О. Мова образотворчих мистецтв : Київ : 1973. 127 с.
6. Варняк І. С. Художнє сприйняття як складова процесу розвитку високоморальної особистості : 11 с.
7. Волков І.П. Вчимо творчість : 1988. 56 с.
8. Виппер Б.Р. Статті об искусстве. Искусство. 1972. 98 с.
9. Виффен В. Как научиться рисовать натюрморт. Пособие по рисованию : Пресс, 2001. 64 с.
10. Голландський натюрморт. URL: <https://struchaieva.art/uk/blog/gollandskij-natyurmort> (дата звернення: 26.06.2022).
11. Голландські художники 17-го століття натюрморти символи. Натюрморт у Голландії XVII ст. URL: <https://kerchtt.ru/uk/dutch-artists-of-the-17th-century-stilllifes-symbols-still-life-in-holland-of-the-xvii-century/> (дата звернення: 14.05.2022).
12. Голландська школа живопису. Голландський живопис. Золотий вік голландського живопису. Картини голландських художників Картини голландських живописців. URL: <https://thestrip.ru/uk/brovi/gollandskaya-shkola-zhivopisi-gollandskaya-zhivopis-zolotoi-vek-gollandskoi/> (дата звернення: 17.06.2022).
13. Данилова Н.Е. Натюрморт в европейской живописи XVI – начала XX вв. : Просвещение, 1984. 201 с.
14. Железняк С. М., Ламонова О. В. Образотворче мистецтво : підручник для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 192 с.

15. Зубченко С., Горохов С. С. Українське образотворче мистецтво як засіб національно-патріотичного виховання особистості : С. 50-55.
16. Історія виникнення і особливості жанру. URL: <https://lihtaryk.com.ua/natyurmort-istoriya-viniknennya-i-osoblivosti-zhanru/> (дата звернення: 15.01.2022).
17. Имприматура. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 17.10.2022).
18. Катерина Білокур. *Бібліотека українського мистецтва*. URL: <https://uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/katerina-bilokur/> (дата звернення: 11.09.2022).
19. Кашекова И. Жанр натюрморта : 2003. С. 3–14.
20. Кашенкова И. Жанры в искусстве. Натюрморт : 2004. С. 18-25.
21. Квітковий натюрморт 17 століття. URL: <https://www.wiki.uk-ua.nina.az/> (дата звернення: 03.11.2022).
22. Квіти натюрморти сучасних художників. Найкрасивіші натюрморти сучасності. URL: <https://mylandrover.ru/uk/engine/cvety-natyurmorty-sovremennyh-hudozhnikov-samy-e-krasivye-natyurmorty-sovremennosti-i-ne-tolko-natur.html> (дата звернення: 16.11.2022).
23. Квітковий натюрморт. URL: <https://predmety.in.ua/kvitkovij-natyurmort/> (дата звернення: 28.01.2022).
24. Квіти в живописі та їхній таємний сенс. URL: <https://struchaieva.art/uk/blog/cvety-v-zhivopisi-i-ih-tajnyj-smysl> (дата звернення: 27.09.2022).
25. Киселев А. История мировой живописи. Голландская живопись XVII века : Белый город : 2008. 128 с.
26. Кириченко М. А., Кириченко І. М. Основи образотворчої грамоти : Київ : 2002. 190 с.
27. Клочко Д. Драма розкошів і швидкоплинності Катерини Білокур. 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/painting/katerina-bilokur-kavunmorkva-kviti/> (дата звернення: 03.09.2022).

28. Клим І. Р. Психологічні аспекти інноваційної освітньої діяльності на заняттях з образотворчого мистецтва. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Секція Образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва. 2022. С. 78-79.*
29. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей : навч. посіб. Кондор, 2009. 200с.
30. Косминская В.Б., Халезова П. Основы изобразительного искусства и методика руководства изобразительной деятельностью детей : 1987. 230 с.
31. Коновець С. В. Сприймання й оцінювання мистецьких творів : 1987.
32. Кузнецов Ю. Западно европейский натюрморт : 1996.
33. Лак для картин. URL: <https://www.viktoria-latka.com/lak-dlya-kartin-rokruvat-ili-net/> (дата звернення: 17.10.2022).
34. Линник И. В. Голландская живопись 17 века и проблемы атрибуции картин. Искусство, 1980.
35. Лоза Н. А. Використання символів і алегорій у створенні художнього образу композиції натюрморту: «Простір і час» : Одеса : 2017.
36. Лучук В. В. Сучасний український натюрморт. Проблема співвідношення традиції та новаторства. URL: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vknukim_myst/ (дата звернення: 23.10.2022).
37. Маєвська О. М. Формування компетентності у молодших підлітків шляхом образотворчого мистецтва молодших школярів образотворчого мистецтва через інноваційні технології зарубіжних країн : 9 с.
38. Малицька О. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності. Методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності. Образотворче мистецтво з методикою навчання : навч. метод. посіб. 2016. 346 с.
39. Матвеева Е. История мировой живописи. Фламандская живопись XVII века : Белый город : 2008. 128 с.

40. Мельник А. Український живопис ХХ — початку ХХІ ст. з колекції Національного художнього музею України : Київ : ТОВ «Артанія Нова», 2006. 296 с.

41. Методичні рекомендації до викладання навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво (станкове та декоративне)» елементарного підрівня початкової мистецької освіти (з педагогічного досвіду). URL: <https://www.dnmczkmo.org.ua/2019/09/metodychni-rekomendatsiyi-obrazotvorche-mystetstvo-stankove-ta-dekoratyvne/> (дата звернення: 20.10.2022).

42. Мистецтво живописного натюрморту як засіб художнього і естетичного виховання дітей дошкільного віку. 116 с.

43. Натюрморт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.02.2022).

44. Натюрморт в живопису: види і опис. Аранжування квітів в епоху відродження Наприкінці епохи відродження в північній Європі натюрморт з декоративного жанру перетворився в філософське висловлювання в фарбах. URL: <https://thestrip.ru/uk/materials/natyurmort-v-zhivopisi-vidy-i-opisanie-aranzhirovka-cvetov-v/> (дата звернення: 18.11.2022).

45. Нельговський Ю.П. Українське мистецтво (від найдавніших часів до початку ХХ століття) : 1976. 178 с.

46. Одноралов Н.В. Материали в изобразительном искусстве : Просвещение, 1983. 75 с.

47. Подорожі історією. Устриці і квіти: розбираємо натюрморти голландських художників. URL: <https://culturalproject.org/journal/tpost/82dezf3c61-ustrits-kvti-rozbiramo-natyurmorti-golla> (дата звернення: 03.09.2022).

48. Розвиток образного мислення на уроках образотворчого мистецтва. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14522/> (дата звернення: 02.10.2022).

49. Ромонець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Либідь, 2004. 228с.

50. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2005. 360 с.

51. Сидоренко С. Квітковий живопис: зображення садів, квітів і ботанічна ілюстрація в жіночих історіях. 2019. URL: <http://www.golos.com.ua/article/314538> (дата звернення: 10.09.2022).
52. Сисоєва О.В. Естетичне ставлення дітей до творів живопису : 1968.
53. Сприйняття мистецтва як форма людської діяльності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10636/> (дата звернення: 29.10.2022).
54. Сприйняття художнього твору. URL: <http://um.co.ua/14/14-7/14-73285.html> (дата звернення: 01.11.2022).
55. Стрітьєвич Т. Особливості художнього сприйняття на заняттях з образотворчого мистецтва : 7с.
56. Українка, що вразила Пікассо. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55213346> (дата звернення: 12.09.2022).
57. Таран В. Л. Практичний аспект виховання патріотизму на уроках художньої культури. Мистецтво та освіта : 2017. С. 52-56.
58. Ткачук О. В. Методика художнього навчання URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4697/1/Methods%20of%20art%20education.pdf> (дата звернення: 15.10.2022).
59. Тарасов Ю. А. Голландский натюрморт XVII века : 2004. 251 с.
60. Ткаченко Е. О чем рассказывает натюрморт : 1997. С. 24-27.
61. 10 фактів про Катерину Білокур. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bilokur-%D1%81hudozhnytsya-10-faktiv/30988342.html> (дата звернення: 23.11.2022).
62. Ян Давидс де Хем. URL: https://artchive.ru/artists/479~Jan_Davids_de_Khem/biography (дата звернення: 12.09.2022).